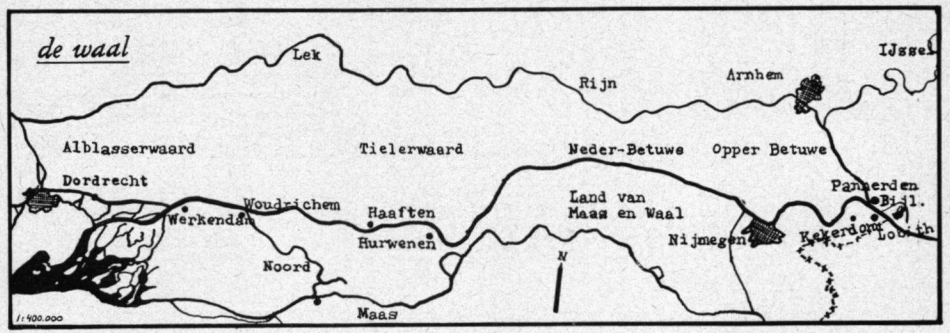

Gebieden langs de WAAL, belangrijke pleisterplaatsen voor waterwild

Door Jan Veen

INLEIDING

De grote rivieren vormen in ons land een belangrijk refugium voor pleisterend waterwild. Vooral het stroomgebied van de Waal is in dit opzicht bijzonder belangrijk en het is dan ook een geliefd ekskursiegebied voor veel NJN-ers en andere vogelaars. Vooral de laatste jaren zijn verschillende delen regelmatig bezocht en er werden in het kader van de waterwildtellingen, die in Nederland door het ITBON worden georganiseerd, verscheidene tellingen verricht.

Zo bezocht afdeling Nijmegen van de NJN de Waal van Ochten tot de Duitse grens, terwijl er regelmatig weekends in de Bijland werden gehouden. Tussen Brakel en Rossum ligt het werkterrein van veel Leerdamse NJN-ers. Op deze manier is de laatste tijd een schat van gegevens verzameld. Vooral de interessante waarnemingen die tijdens de vorstperiode in de afgelopen winter werden verzameld en het feit dat enkele belangrijke gebieden ernstig bedreigd worden, hebben ons ertoe gebracht om al deze gegevens eens uit te werken. Een prachtige aanvulling van onze eigen gegevens van de kleiputten in de Crobsewaardpolder bij Haaften en de Kil van Hurwenen vormen de waarnemingen van de heer J. W. C. Entrop, die deze gebieden vanaf 1955 regelmatig bezocht. Ook hebben wij dankbaar gebruik gemaakt van de resultaten van de waarnemingen, die afgelopen winter door Alfred Blok per vliegtuig zijn gedaan, in opdracht van het RIVON en de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, alsmede van de tellingen, die door het ITBON in de Bijland zijn verricht.

Na een beschrijving van de Waal zelf als waterwildgebied volgt een systematische behandeling van de verschillende gebieden langs de rivier, die als zodanig belangrijk zijn. Doelbewust heb ik bij twee gebieden (kleiputten bij Haaften en de Kil van Hurwenen) behalve het waterwild ook de broedvogels behandeld, daarmee afwijkend van de algemene opzet. Aangezien echter beide terreinen tot de beste

SMIENT (boven) en TOPPEREEND / Tekening Jan Veen

gebieden langs de Waal behoren leek het mij verstandig om te wijzen op het veelzijdige belang ervan. Helaas moest ik hierbij kort blijven.

I. DE RIVIER

a. De rivier in normale winters

Wanneer we de aantallen eenden bekijken, die in de winter langs de Waal verblijven, moeten we duidelijk onderscheid maken tussen de rivier zelf en de bijbehorende uiterwaarden met daarin gelegen kleiputten, grintgaten en oude rivierlopen. Ondanks het feit, dat het waterwild jaarlijks in grote aantallen in dit gebied verblijft, is het opvallend, dat in normale winters — winters dus waarin geen strenge vorst optreedt — de rivier zelf vrij arm aan vogels is. De grootste concentraties treffen we steeds aan in bovengenoemde gebieden, die we duidelijk in een aantal verschillende typen kunnen onderscheiden. Zo zijn er de kleigaten, die door de steenfabrieken in de uiterwaarden zijn uitgegraven. Ze zijn meestal tamelijk ondiep en vormen belangrijke pleisterplaatsen voor duik- en zwemeenden. (B.v. de kleiputten in de Crobsewaard bij Haaften en voor de kerk van Hurwenen.)

De baggergaten zijn veelal diep tot zeer diep. In een aantal van deze gaten zijn regelmatig grote concentraties eenden aanwezig. Door hun grote diepte doen ze waarschijnlijk uitsluitend dienst als rustplaats. In ieder geval geldt dit voor de zwemeenden. De meesten van deze bagger- of grintgaten liggen meer stroomopwaarts langs de rivier, in de omgeving van Nijmegen. Belangrijke vertegenwoordigers van dit type zijn de Kaliwaal in de Kekerdomse Waard en de Bijland. Op beiden treffen we hoofdzakelijk grondeleenden aan, hoewel in het eerste gebied ook regelmatig *kuif-* en *tafeleenden* zitten.

De oude rivierarmen (strangen of killen) zijn over het algemeen nogal ondiep en sterk begroeid. De meeste zijn vrij smal en vooral overdag geschikt als rust- en schuilplaats voor *wilde eend* en *wintertaling*. Soms kunnen ze, vooral als ze wat breder zijn, ook voor duikeenden van belang zijn. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de Oude Waal bij Nijmegen. In tijden met hoog water ontstaat er weer een geheel ander landschapstype, als de uiterwaarden onderlopen. Vooral in het vroege voorjaar is dit nogal eens het geval van dergelijke gebieden blijken vooral aantrekkelijk te zijn voor veel zwemeenden (*smient* en *pijlstaart*), *kleine zwanen* en steltlopers.

Van al deze gebieden zijn er verscheidene, die regelmatig enkele duizenden en soms meer dan 10.000 eenden herbergen. Het is duidelijk dat in zulke gebieden het totaal aantal enorm kan oplopen. Op de rivier zelf zit echter maar een fractie van zulke concentraties. Enkele soorten, zoals bijvoorbeeld de *grote zaagbek* en het *nonnetje* zijn steeds vertegenwoordigd. En aangezien ze ook regelmatig fourageren is de Waal voor deze vogels kennelijk visrijk genoeg. Ook treffen

we af en toe wel kleine groepjes *kuif-* en *tafeleenden* tussen de kribvakken aan, terwijl er 's avonds nogal eens grondeenden langs de waterlijn komen fourageren. Vooral van deze laatste vogels kunnen de aantallen op enkele plaatsen nogal eens oplopen tot enkele honderden exemplaren, zoals b.v. bij de Kil te Hurwenen het geval is. Op 2 dec. 1963 werden daar 300 *wilde eenden*, 350 *smienten*, 500 *pijlstaarten*, 300 *kuifeenden* en 500 *tafeleenden* waargenomen.

Verder blijven het echter meestal kleine groepjes van tientallen of enkele honderden exemplaren. Concentraties van 1000 of meer, zoals we die op de kleigaten aantreffen blijven uitzonderingen, die slechts onder bepaalde omstandigheden optreden.

Interessant is het overigens dat dergelijke kleine troepjes bijna altijd op dezelfde plaatsen gezien worden. Zo kom ik al jaren achtereen tussen bepaalde kribben steeds groepjes eenden tegen, terwijl er in de omgeving op de rivier zelden of nooit iets te zien is. Er zijn dus duidelijk bepaalde voorkeurplaatsen. Waarom echter verblijven in het algemeen zo weinig vogels op de Waal? Hiervoor zijn enkele duidelijke oorzaken aan te wijzen.

Allereerst stroomt de rivier vrij snel en aangezien veel eenden het grootste deel van de dag rusten, zullen ze stilstaand water verkiezen boven stromend rivierwater. Voorts is er een drukke scheepvaart op de rivier, hetgeen een enorme verontrusting geeft. Alleen het rustige water tussen de kribben blijft eigenlijk als enige geschikte verblijfplaats over. Als laatste waarschijnlijke oorzaak zou ik nog de chemische verontreiniging van de rivier willen noemen. In hoeverre deze voor de aanwezigheid van het waterwild bepalend is, kan moeilijk nagegaan worden. Maar ongetwijfeld heeft dit een grote invloed op het eventueel aanwezige voedsel.

b. De strenge winter 1962-1963

Wanneer tijdens strenge vorst de pleisterplaatsen dichtvriezen, zullen de eenden gedwongen worden om hun toevlucht tot de rivier te nemen. De ondiepe kleigaten en oude rivierarmen vriezen het eerst dicht en de vogels verhuizen dan naar de Waal of de baggergaten die meestal nog met de rivier in verbind staan en pas later dichtvriezen. In gebieden die anders zelden bezocht worden blijken dan plotseling grote waterwildconcentraties voor te komen. Ook deze winter werd dit weer duidelijk gedemonstreerd door de grote aantallen, die bij het invallen van de vorst in de Bisonbaai en de insteekhaven bij de Kil van Hurwenen werden aangetroffen.

Wanneer de vorst nu verder doorzet zullen ook deze gebieden dichtvriezen en de enige uitwijkmogelijkheid wordt dan nog door de rivier zelf gevormd. In de winter die achter ons ligt was de vorst dermate streng, dat vrijwel alle grote wateroppervlakten in ons land bevroren raakten. Gedurende lange tijd is de Waal dan ook het enige ijsvrije zoetwaterbekken van belang geweest. Slechts gedurende zeer korte tijd — ongeveer 9 dagen — is de rivier zelf dicht geweest. Maar ook toen bevonden zich op sommige plaatsen nog grote wakken. Gedurende lange tijd is dan ook een groot deel van het aanwezige waterwild op de Waal geconcentreerd geweest. Om voor ons nog veelal

BEVROREN WAAL 1962-1963

Foto Bert Verver

onbekende reden schijnt de Waal verreweg de voorkeur te hebben boven rivieren als de Rijn en de Maas.

Toen zich de eerste tekenen van strenge vorst vertoonden, hebben we behalve onze normale telgebieden ook de Waal tussen Brakel en Rossum regelmatig bezocht. Gedurende de maanden januari en februari werd bovendien nog per vliegtuig waargenomen. Aan de hand van de verzamelde gegevens zal ik nu trachten een zo volledig mogelijk beeld van de gehele winter te geven.

De maand november gaf nog in geen enkel opzicht een afwijkend beeld in vergelijking met voorgaande jaren.

Op 21 november werd voor het eerst een deel van rivier geteld n.l. tussen Brakel en Haaften. Ruwweg komt dit neer op een lengte van 7 à 8 km. Behalve 1250 *meerkoeten* waren er slechts 20 niet gedetermineerde grondeleenden en twee *grote zagers* aanwezig. Op de kleiputten bij Haaften troffen we op diezelfde dag 700 zwemeenden (*wilde eend*, *wintertaling* en *smient*) en 5600 duikeenden aan. Duidelijk demonstrenen deze aantallen hoe weinig waterwild er in normale gevallen op de rivier aanwezig is. In begin december deed de eerste strenge vorstperiode haar intrede en op de 8e van deze maand waren de meeste plassen, kleigaten etc. bevroren. Bij Nijmegen werden grote concentraties voor de nog open monding van de Kaliwaal (Kekerdome Waard) en in de Bisonbaai aangetroffen, terwijl ook op de Waal tussen Brakel en Rossum de aantallen sterk toegenomen waren (zie tabel). Vrij snel hierna trad echter weer dooi in en bij twee bezoeken, resp. op 19 en 21 dec. waren alle plassen langs de rivier weer open. Op de rivier had dit direkt weer een sterke afname van de hoeveelheid waterwild tot gevolg. In alle andere gebieden werd in die periode echter een bijzonder sterke toename van vooral duikeenden geconstateerd. Waarschijnlijk zijn grote aantallen vanuit het Noorden voor de naderende vorst gevlucht naar ons land. Op 19/12

waren er op de kleiputten in Haaften 1500 *kuifeenden* en 7000 *tafeleenden* aanwezig; op 21/2 zelfs resp. 2000 en 8500. Op het kleigat van Hurwenen zagen we 19/12 1200 *tafeleenden* en in de Kekerdomse Waard 900 *kuifeenden* en 1800 *tafeleenden*

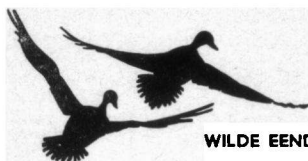
Voor al deze gebieden betekenen dit recordaantallen.

Omstreeks 25 december zijn de plassen weer dichtgevroren en pas in de tweede week van maart kwamen ze weer open.

Tot nu toe was er op de rivier nog geen spoor van ijs te bekennen geweest. Maar vooral in januari wijzigde de algehele situatie zich sterk. Reeds in het begin van deze maand werd in toenemende mate drijfs bedekte. Zo vonden wij tijdens een bezoek op 2 januari in het kader van een voederactie de rivier voor minstens 60 % met middelzwaar drijfs bedekt. Alleen aan de noordkant waren hier en daar nog kribvakken vrij. Veel vogels werden op de snelstromende rivier tussen het ijs gezien, terwijl ook grote troepen zich in de ijsvrije kribvakken hadden geconcentreerd. Het voeren op vele plaatsen nam zoveel tijd in beslag, dat het helaas onmogelijk was om een verantwoorde schatting van de over het algemeen enorm verspreide troepen te maken. Onze algemene indruk was echter wel dat er enorm veel eenden aanwezig waren.

De eerste periode met drijfs duurde gelukkig maar kort. Op 5, 6 en 9 januari werd de rivier n.l. steeds weer geheel vrij van ijs gevonden. Wel waren de concentraties eenden op die data zeer groot. Zo werden op 6 januari tussen Haaften en Rossum 2500 grondeenden, 9000 duikeenden en 11.500 *meerkoeten* geteld. Reeds op 12 januari was de rivier wederom voor 70-80 % met middelzwaar drijfs bedekt. Alleen aan de noordzijde waren de meeste kribvakken weer geheel open en op deze plaatsen was dan ook al het waterwild samengedrongen. Een telling van Brakel tot Rossum leverde zeer grote aantallen op: 4000 zwemeenden, 15.000 duikeenden en 17.000 *meerkoeten*. (Voor de meer exakte aantallen raadplege men steeds de tabel).

Op 17 januari had de situatie zich nog weinig gewijzigd. De rivier was toen zelfs voor 80-90 % met middelzwaar en zwaar drijfs bedekt. Het was opvallend, dat ondanks de bijzonder benarde omstandigheden waarin de vogels zich toen bevonden, de totale aantallen toch geen veranderingen van betekenis ondergingen. Eveneens was het opmerkelijk dat de meeste eenden zich nog bijzonder fit gedroegen. Vooral de duikeenden waren uitermate actief. Kennelijk moeten deze vogels over enorme reserves beschikken. Dat deze situatie bij aanhoudende vorst tot het dichtvriezen van de Waal moest leiden was duidelijk en op 20 januari troffen we de rivier dan ook als één grote bevroren ijszee aan met hier en daar een wak. De verdeling van de eenden was toen uitsluitend afhankelijk van de aanwezigheid van open water. Helaas echter werden door de enorme ijsmassa's de meeste wakken aan het oog onttrokken. Gelukkig kon er op 25 januari, evenals op de 9e en de 17e vanuit de lucht worden waargenomen. Per vliegtuig observerend ontsnappen slechts weinig wakken aan de aandacht, hoewel het ook enkele nadelen geeft i.v.m. het onderscheiden

WILDE EENDEN / Tekening Jan Veen

van de soorten in sterk gemengde troepen. Over de hele rivier bleek meer open water voor te komen dan aanvankelijk verondersteld werd. Bij Gorinchem, tegenover Loevesteyn en bij Zaltbommel bevonden zich grote wakken, terwijl op vele plaatsen nog kleinere wakken aanwezig waren. Vrijwel zonder uitzondering waren alle wakken dichtbevolkt met eenden en *meerkoeten*. Vaak werden ook grote troepen grondeleenden midden op het ijs aangetroffen. Tussen Zaltbommel en Tiel waren geen belangrijke stukken open water meer aanwezig. Tussen Deest en Weurt werd echter aan de zuidelijke oever een zeer groot langwerpig wak ontdekt, waar naar ruwe schatting minimaal 30.000-40.000 duikeenden aanwezig waren. Ook nu viel het weer op dat sommige soorten nog steeds in redelijk goede conditie verkeerden. Hoewel ook bij *kuif*- en *tafeleenden* de eerste verzwakte exemplaren waargenomen werden, bedroeg dit toch een zeer klein percentage. De *grote zagers* en de *nonnetjes* hadden op geen enkele merkbare wijze onder de vorst geleden. Overal waren zij zeer actief en doken voortdurend. In minder goede conditie verkeerden de meeste zwemeenden. De *smienten* waren reeds op 17/1 allemaal verdwenen en de overgebleven *pijlstaarten* en de vele *wilde eenden* vertoonden duidelijk tekenen van verzwakking. Ongetwijfeld waren de *meerkoeten* er het ergste aan toe. Eind januari waren de aantallen al sterk teruggelopen door enorme sterfte. Alleen al op de voerplaatsen werden dagelijks 40-50 dode *meerkoeten* gevonden.

Gelukkig heeft deze benarde toestand niet lang geduurd, want op 28/1 werd de rivier met vereend geweld door drie ijsbrekers van Gorinchem tot Zuilichem opengebroken en de volgende dag zelfs tot Zaltbommel.

In het begin van februari zijn de ijsmassa's langzaam verdwenen en op 13 februari constateerden Blok en Braaksma op de meeste plaatsen nog slechts 5-10 % sterk verbrokken drijfijis op de rivier. Tussen de kribben bevonden zich nog steeds grote ijsmassa's, zodat de eenden genoodzaakt waren midden op de snelstromende rivier te vertoeven. Interessant waren de reacties van de verschillende soorten op deze situatie. Vooral grote groepen *kuifeenden* lieten zich met de stroom meedrijven. De *tafeleenden* zaten voor een groot deel op de ijsrand en de *meerkoeten* trachtten tevergeefs langs de kanten tegen de stroom op te zwemmen. Waarschijnlijk zullen de grote groepen duikeenden, die op deze manier de rivier afdrijven later opvliegen en verder stroomopwaarts weer invallen. Dit zou een verklaring kunnen geven voor de grote aantallen vliegende vogels die ook bij voorgaande excursies in dergelijke situaties steeds werden waargenomen. Op 17 februari werd tijdens een Utrechts weekend wederom de Waal van Brakel tot Rossum geteld. De rivier was toen geheel ijsvrij, maar tus-

sen de kribben was nog veel ijs aanwezig. De aantallen duikeenden waren weer bijzonder hoog, in tegenstelling tot die der grondel-eenden (400) en de *meerkoeten* (1100).

Langzamerhand is de toestand verbeterd, maar tot in maart is tussen de kribben ijs aanwezig gebleven. Op 2 maart constateerden we bij een telling over het oude traject al een bijzonder sterke afname van het aantal eenden en op 17 maart, toen nergens een spoor van ijs meer te ontdekken was, vonden we ook op de rivier vrijwel geen water-wild meer.

Wanneer we het voorafgaande nog eens kort samenvatten, dan kunnen we allereerst constateren, dat vóór de vorstperiode, toen de kleigaten nog open waren, op de Waal vrijwel geen waterwild aanwezig was. Bij toenemende vorst concentreerden zich op de rivier allereerst de eenden van de omringende pleisterplaatsen en later zelfs uit een groot deel van Nederland. Na een periode van enige weken, waarbij de rivier grotendeels door drijfijis bedekt was, vóór deze tenslotte omstreeks 19 januari dicht, om eind januari weer opengebroken te worden. De vogels hebben deze vorstperiode op geheel verschillende wijze ondergaan. Sinds december namen de aantallen *wintertalingen* en *smienten* b.v. reeds sterk af en in de tweede helft van januari waren deze vogels allemaal weggetrokken. Er werd geen enkel exemplaar gezien.

PIJLSTAART / Tekening Jan Veen

Ook van de *pijlstaarten* is er een duidelijke wegtrek geweest, maar gedurende de gehele winter zijn van deze vogels toch nog verscheidene exemplaren tussen de *wilde eenden* aanwezig geweest. Vooral in de troepen grondeleenden werden eind januari vele verzwakte exemplaren waargenomen en waarschijnlijk is er onder deze vogels ook nog wel een behoorlijke sterfte geweest. Bij de duikeenden werden eind januari, toen de vorst op z'n hevigst was, eveneens enkele verzwakte exemplaren gezien, maar het overige deel (zeker 95 %) bevond zich uiterlijk steeds in goede konditie. Onder de *kuijfen* en *tafeleenden* is dan ook hoegenaamd geen mortaliteit geconstateerd. Nog steeds is het me een raadsel, waar deze enorme troepen al die tijd van geleefd hebben.

De *grote zaagbekken* en de *nonnetjes* werden steeds bijzonder fit aangetroffen. Waarschijnlijk hebben deze vogels van de winter wel het minst te lijden gehad. Het is duidelijk, dat hun gespecialiseerde voedsel hierbij een grote rol heeft gespeeld.

Bijzonder grote verliezen zijn er wel door *meerkoeten* geleden. Van het maximum aantal van 17.000, dat op 12 januari tussen Brakel en Rossum aanwezig was, waren aan het eind van de winter nog slecht enkele duizenden exemplaren over.

soort	8/12/62	19/12	6/1/63	12/1	17/1	25/1	13/2	17/2	2/3	17/3
wilde eend	214	480	1800	3450	1550	1300	800	400	2300	75
wintertaling	375		115	2						
smient	165	170								
pijlstaart	422	2	609	150					3	5
zwemeenden (sp.)	250			300						
kuifeend	650	1600	3600	5300	} 20700	1100	} 14000	11000	1700	350
tafeleend	3300	8200	5200	9200		400		6000	3100	475
duikeenden (sp.)			375	350					525	300
gr. zaagbek		56	366	400	500	25	250	250	37	19
nonnetje	45	138	882	630	?		80	750	561	50
eenden (sp.)	4		525							
kleine zwaan			32	44						
meerkoet	2500	3800	11530	17100	13600	3500	2250	1100	6000	

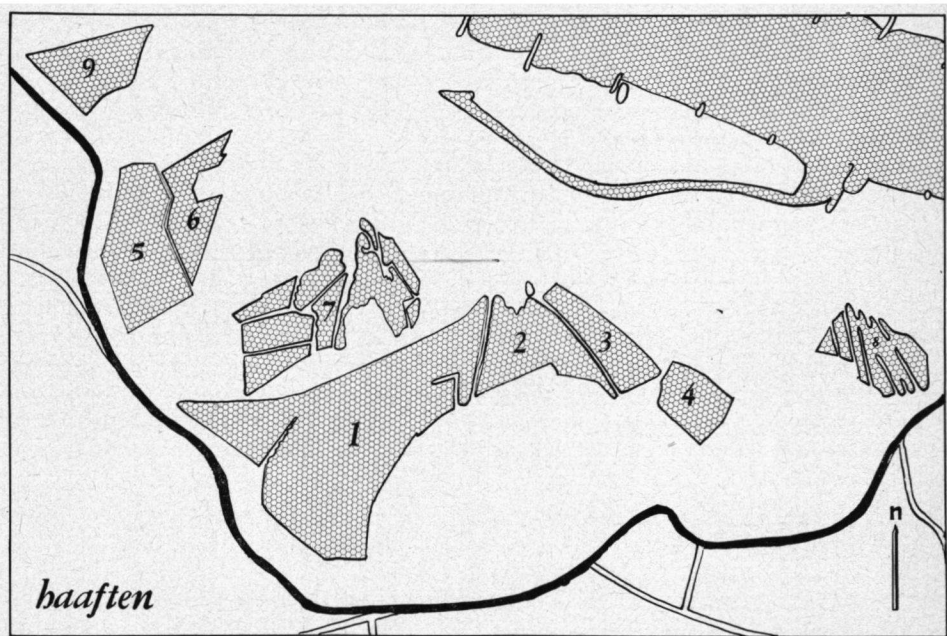
Tellingen, verricht op de Waal tussen Brakel en Rossum. De tellingen van 19-12-'62 en 17-3-'63 zijn inclusief de kleiplassen bij Haften en het kleigat bij de Kerk van Hurwenen. Op alle andere data waren deze gebieden dichtgevroren.

De telling van 6-1-'63 betreft slechts het Waalgedeelte tussen Haften en Rossum.

Duikend (sp.) betreft steeds aantallen kuif- en tafeleenden waarvan de soortverhouding niet steeds bepaald kon worden.

soort	9 jan. '63	17 jan. '63	25 jan. '63	13 febr. '63
wilde eend	250	2200	3600	1850
zwemeenden (sp.)	780			
kuif-tafeleend	16300	32000	50000	36000
grote zaagbek	130	2000	1000	275
eenden (sp.)	30000	1000		
meerkoet	13200	23650	16500	3100
totaal	60660	60850	71100	41225

Bovenstaande tabel geeft de totale aantallen voor de gehele Waal. Op de eerste drie data werden de waarnemingen vanuit de lucht verricht. Helaas kon van vele soorten zoel nonnetje, brilduiker, smient en pijlstaart geen goed overzicht verkregen worden.

Inleiding. Een der belangrijkste waterwildgebieden langs de Waal is ongetwijfeld de Crobse-Waardpolder. Het is een uiterwaardpolder aan de Waal, tussen de dorpen Hellouw en Haaften, in de gemeente van het laatstgenoemde dorp (stafkaart no. 39c). In deze uiterwaard werd en wordt nog steeds op grote schaal klei gegraven door de N.V. Steenfabriek v.h. Van Lookeren-Campagne, ten behoeve van de eveneens in deze uiterwaard gevestigde steenfabriek. Zo zijn er in de loop der jaren een aantal tichelgaten ontstaan met een gezamenlijke oppervlakte van circa 40 ha., die een zeer aantrekkelijke pleisterplaats voor waterwild blijken te zijn.

Uit vroeger jaren zijn geen gegevens over dit gebied bekend, maar sinds 1955 is het vrij regelmatig bezocht door J. W. C. Entrop, van wie ik dan ook uitvoerige gegevens over dit gebied mocht ontvangen.

Verder heb ik zelf sinds 1958 meer dan 60 maal een bezoek aan dit gebied gebracht, waarbij in de winters 1959-'60 en 1962-'63 tweemaal een zo volledig mogelijke serie tellingen is verricht.

Ligging en landschap. Bijgaand kaartje geeft de gehele Crobse-Waardpolder te zien. Aan de noordzijde is de polder begrensd door de Waaldijk en aan de riviervkant ligt een kade, waardoor dit gebied slechts bij zeer hoge waterstanden onder loopt. Het zuidelijke gedeelte van de Waard is in gebruik als fabrieksterrein. In het gedeelte waarin zich de plassen bevinden, liggen enige grienden en rietvelden, terwijl de rest uit grasland bestaat. De plassen zijn op de kaart genummerd en zullen verder in het artikel dan ook steeds op deze wijze aangeduid worden.

Plas 1. Deze plas is verreweg de grootste (ca. 15 ha.) en tot voor

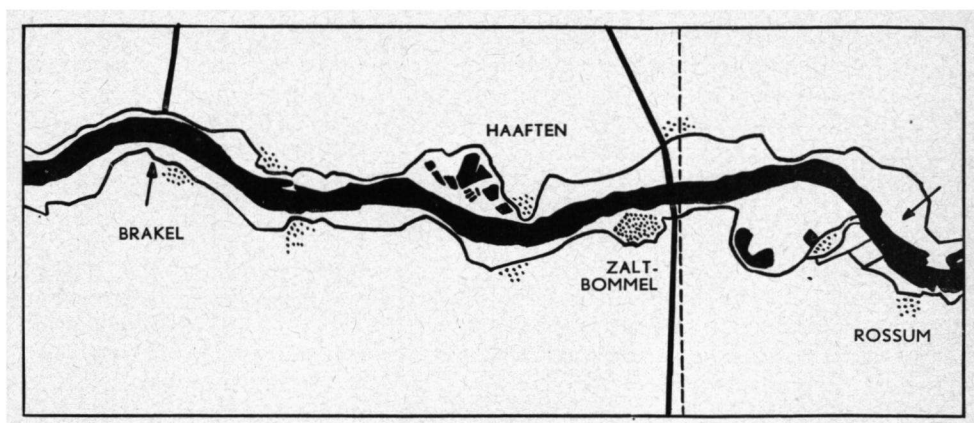
kort werd er nog gewerkt. Zo is b.v. de uiterste oostpunt pas de laatste jaren gevormd. Aan de kant van de Waaldijk wordt deze plas door riet en wilgenstruiken begrensd, terwijl ook de kade die de scheiding vormt met plas 2 op dezelfde wijze begroeid is. Verder is de oever geheel kaal. Met plas 2 vormt no. 1 verreweg het belangrijkste deel voor duikeenden en zagers. Regelmatig zitten er 's winters grote aantallen kuif- en tafeleenden; aantallen die kunnen oplopen tot enige duizenden. Ook de meeste grote zaagbekken (tot max. 200) en nonnetjes (tot max. 500) verblijven op deze plas. Over de waterdiepte is mij niet veel bekend; in ieder geval is de plas op de meeste plaatsen enkele meters diep of dieper. In sommige gedeelten komen grote hoeveelheden driehoeksmossels (*Dreissena polymorpha*) voor, een belangrijke voedselbron voor kuif- en tafeleend. Steeds valt het echter weer op, dat van de grote aantallen eenden die er zitten er relatief maar zo'n klein aantal fourageert. Het water schijnt verder nogal visrijk te zijn, want zowel grote zagers als nonnetjes fourageren er zeer regelmatig.

Plas 2, 3 en 4. De plassen 2 en 3 zijn beide vrijwel geheel omringd door een smalle rietkraag met afwisselend enkele wilgestruiken of populieren. In vele opzichten lijken ze veel op een verkleinde uitvoering van no. 1. Bij verstoring is er dan ook vaak een verplaatsing van plas 1 naar 2 en 3 en omgekeerd. Vooral no. 2 is zeer belangrijk. Bijna steeds zijn hier vele honderden, soms ook duizenden kuif- en tafeleenden aanwezig, terwijl er regelmatig enige honderden smienten zitten, die op het nabijgelegen grasland fourageren. Ook nonnetjes en zaagbekken zijn regelmatige bezoekers. Het water is visrijk, waarschijnlijk zelfs visrijker dan dat van de grote plas.

Plas no. 4 lijkt weer veel op 2 en 3 met het grote verschil, dat hier de aantallen steeds vrij klein blijven; nooit meer dan enkele honderden kuif- en tafeleenden en enkele zaagbekken en nonnetjes. Vaak echter zit er weinig of helemaal niets. In dit gebied een vrij onbelangrijke plas dus.

Plassen 5 en 6. Deze zijn plaatselijk vrij ondiep, in tegenstelling tot de vorige plassen, die op de meeste plaatsen matig tot vrij diep zijn. Verder is vooral no. 6 aan alle kanten door een vrij dichte begroeiing (hoofdzakelijk elzen) omgeven. Dit geheel andere biotoop weerspiegelt zich meteen in de vogelbevolking. Want juist in deze plassen concentreren zich de meeste grondeenden; voornamelijk wilde eend, wintertaling, smient en slobend. Bovendien ziet men er ook regelmatig kuif- en tafeleenden (max. enige honderden) en in no. 5 werd tweemaal een witoogeend waargenomen. Plas no. 5 heeft helaas nogal wat te lijden van verstoring, door het verkeer op de dijk, die er vlak langs ligt. Waarschijnlijk is dit wel een van de redenen waarom de aantallen hier altijd vrij laag blijven.

Plassencomplex 7. Tussen 5 en 6 en het plassencomplex dat met no. 7 is aangeduid, liggen aaneengesloten grienden en enige grote rietvelden. Een deel van de plassen van 7 zijn eveneens met riet dichtgegroeid, terwijl de andere allemaal een min of meer dichte begroeiing van waterplanten hebben. Voorts hebben ze een dichte

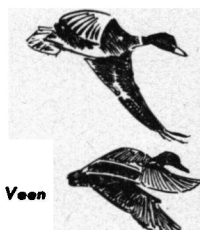

oeverbegroeiing, terwijl er overal tussen de plassen veel struiken en opgaand hout aanwezig is. Reeds in de zomer verzamelen zich hier vrij grote aantallen *wilde eenden*, die in de beschutting van deze begroeiing de ruiperiode doorbrengen. Hun aantal groeit langzaam aan en in de herfst voegen er zich veel talingen en *slobeenden* bij. Vooral het aantal talingen en *wilde eenden* kan in najaar en winter tot honderden oplopen. Helaas is het tellen van deze plassen een vrijwel ondoenlijke zaak, omdat ze zeer onoverzichtelijk zijn, terwijl bij een bezoek aan deze plassen steeds alles opgejaagd moet worden. In ieder geval zijn ze vrijwel steeds buiten de tellingen gehouden.

Plas 8. Komt in veel opzichten overeen met no. 7, maar heeft geen begroeiing van struiken of opgaand hout en ligt zodoende veel meer open. Slechts kleine aantallen grondeleenden en *meerkoeten*.

Plas 9. Deze is vrijwel van geen belang, aangezien er nog steeds aan gegraven wordt. Het regelmatige verblijf van een aantal *nonnetjes* (max. 50) die er ook fourageren, wijst in de richting van een goede visstand.

Wilde eend. Behalve algemene broedvogel ook een vrij algemene doortrekker en wintergast. Reeds in juni concentreren zich er de woerden om te ruien. Het maximum aantal dat werd waargenomen bedroeg 400. Waarschijnlijk zijn er het grootste gedeelte van de winter wel evenzoveel of mogelijk nog meer aanwezig. Aangezien er steeds overdag geteld wordt en de *wilde eenden* zich dan schuil houden in de begroeide gedeelten van 6 en 7, zijn verantwoorde aantallen niet te geven.

WILDE EENDEN / Tekening Jan Veen

Wintertaling. Vrij algemeen gedurende het gehele winterhalfjaar. Verdwijnt echter vrij snel bij strenge vorst. Voor het waarnemen van deze soort geldt overigens hetzelfde als voor de *wilde eend*. Ook hier wordt tellen steeds weer bemoeilijkt, door het begroeide terrein waarin ze zich ophouden.

2-12-'57 $\pm$ 80 ex., 4-1-'58 $\pm$ 100 ex., 11-3-'59 $\pm$ 200 ex., 11-2-'60 $\pm$ 50 ex., 6-3-'62 $\pm$ 50 ex., 1-4-'62 $\pm$ 150 ex., 21-11-'62 $\pm$ 200 ex.

Zomertaling. Broedvogel in de directe omgeving der plassen en algemeen voorkomend vanaf de 2e helft van maart tot in september. Echter steeds in kleine aantallen. Houdt zich in het zelfde gebied op als *wilde eend* en de *wintertaling* en zal waarschijnlijk ook wel veelvuldiger voorkomen dan onze waarnemingen tot nu toe uitwijzen.

1-4-'57 8 ex., 12-3-'60 2 ex., 17-4-'60 20 ex., 1-4-'62 3 ex., 28-10-'62 1 ex.

Krakeend. Vrij zeldzame gast, die slechts enkele malen werd waargenomen, wederom meestal in de dichter begroeide gedeelten.

4-11-'57 3 ex., 18-11-'57 1 ex., 1-4-'62 7 ex.

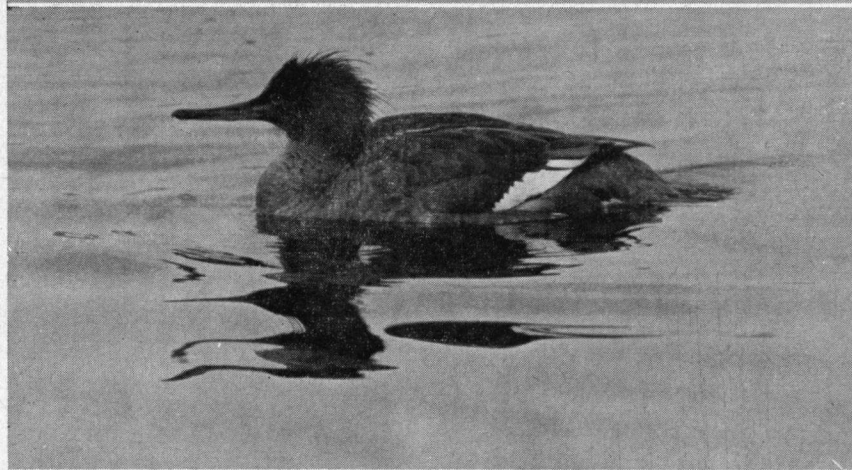
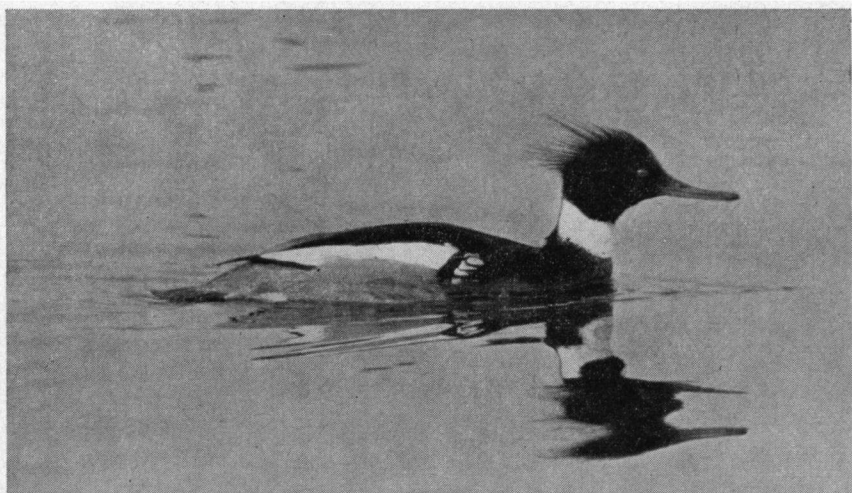
Smient. De *smient* is een talrijke bezoeker van de plassen 1, 2, 3 en 6 in wisselend aantal. Er wordt gefourageerd op het grasland, dat ten westen van de plassen 1 en 2 ligt. Eind september, begin oktober verschijnen meestal de eerste exemplaren. Hun aantal loopt van tientallen reeds vrij snel op tot honderden, om in februari en maart z'n hoogtepunt te bereiken. Wanneer het rivierwater zeer hoog staat en over de kade heenkomt, treden uiteraard grote veranderingen in het landschap op. Er wordt dan een biotoop geschapen, dat wel bij uitstek geschikt is voor deze vogel, n.l. ondergelopen grasland. Dit was b.v. het geval in maart 1958, toen er dan ook niet minder dan 1200 *smienten* pleisterden. Helaas komen dergelijke extreem hoge waterstanden slechts zelden voor en een aantal als in 1958 is nadien ook niet meer waargenomen.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de aantallen *smienten*

Smient	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	mrt	apr.
1957-'58						1200	
1958-'59				100			
1959-'60		43	50	100	365	205	
1960-'61		50	100				
1961-'62						400	100
1962-'63	40	175	150	ijs	ijs	30	

sinds 1957; voor zover er gegevens beschikbaar waren. Steeds zijn de maximale aantallen per maand aangehouden.

Pijlstaart. Deze soort is een veel minder regelmatige bezoeker

MIDDELSTE ZAAGBEKKEN. Boven: volwassen mannetje; onder: volwassen wijfje (geen scherpe begrenzing van het donker van de kop), **NONNETJE** Volwassen mannetje (onder). (Foto's C. Scholtz)

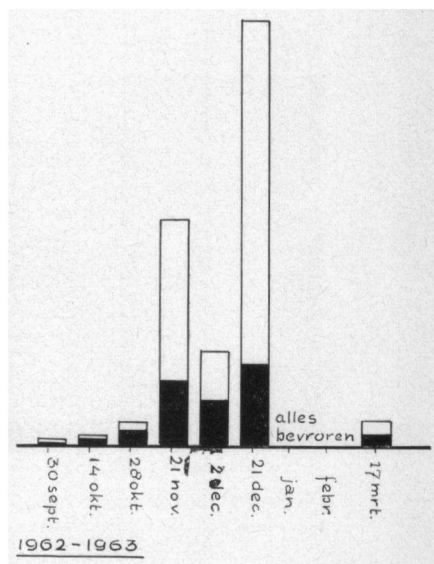
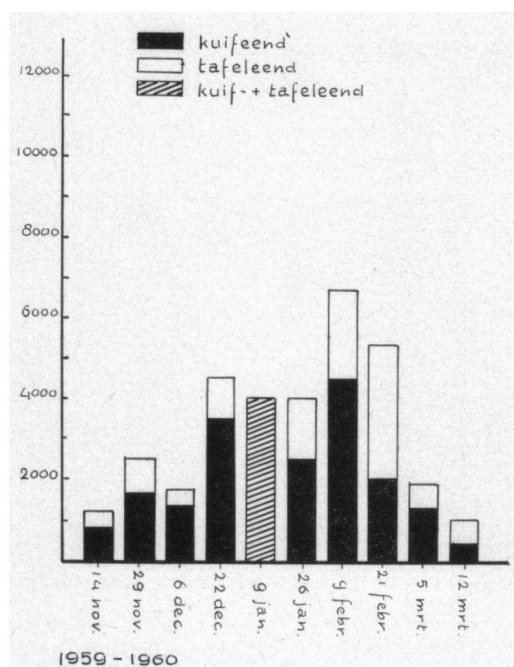
dan de *smient*. Alhoewel beide zich toch vaak in hetzelfde biotoop ophouden, lijkt de *pijlstaart* in het gebied van de grote rivieren toch nog veel meer op ondergelopen land aangewezen te zijn dan de *smient*. Op de plassen worden regelmatig enkele exemplaren, doch nooit grote aantallen waargenomen. Alleen in maart 1958 met hoogwater werden ± 300 ex. gezien.

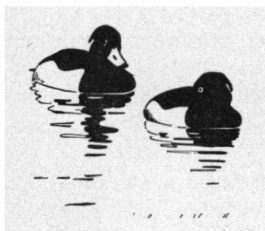
11-3-'58 ± 300 ex., 6-3-'62 ± 150 ex., 1-4-'62 ± 50 ex., 2-12-'62 ± 7 ex.

Slo beend. Bij bezoeken in augustus en september waren meestal reeds enkele tientallen vogels in de begroeide plassen (complex 7) tussen de *wilde eenden* aanwezig. Waarschijnlijk zullen dit broedvogels uit de omgeving zijn, die zich hier na de broedtijd concentreren. Verder wordt weinig of niets van de herfsttrek gezien. Meestal als doortrekker in het voorjaar talrijker, doch zelden meer dan enige tientallen exemplaren bijeen. Bij hoog water zijn meestal grotere aantallen aanwezig, zoals b.v. in april 1957.

1-4-'57 ± 40 ex. 8-4-'57 ± 100 ex., 3-4-'62 7 ex., 11-4-'62 40 ex., 30-9-'62 ± 20 ex.

Kuifeend en tafeleend. Het grote belang van de Crobse Waard als pleisterplaats voor waterwild ontleent hij wel aan de *kuif-* en *tafeleenden* die er regelmatig te vinden zijn. Beide soorten zijn vrijwel het gehele jaar aanwezig. Alleen tijdens de broedtijd zien we ze even verdwijnen, terwijl meteen daarna, in juni-juli de eerste exemplaren weer komen. Waarschijnlijk zijn deze „overzomerende” exem-

KUIFEENDJES / Tekening Jan Veen

plaren broedvogels uit de omgeving, want vooral de *tafeleend* is hier geen zeldzame broedvogel. Veel zomerwaarnemingen zijn er echter nooit verricht en het broeden van een der soorten in de waard is nooit met zekerheid vastgesteld. De waarnemingen van ieder seizoen worden meestal pas in september-oktober begonnen en veelal zijn dan reeds één tot enkele honderden *kuif-* en *tafeleenden* aanwezig. Zo b.v. op 30 sept. 1962, 24 *kuifeenden* en 106 *tafeleenden*. Hun aantallen nemen dan vrij geleidelijk toe en in november zijn 2 à 3000 exemplaren (gezamenlijk) geen uitzondering. In een normale winter stijgt het aantal daarna nog aanzienlijk en in dec., jan. en febr. krijgen we de grootste aantallen te zien. Het maximum werd bereikt op 21 dec. 1962 met 10.500 eenden, te weten 8.500 *tafeleenden* en 2000 *kuifeenden*. Natuurlijk is er zelden een „glad” verloop in de aantallen van een bepaalde winter, omdat de trek van deze soorten eenmaal sterk onder invloed van vorst e.d. staat. Vooral vóór en na strenge vorstperioden kunnen de aantallen hoog oplopen. Zo zien we b.v. dat tussen de twee vorstperioden van de afgelopen winter de concentraties voor dit gebied wel zeer groot waren. Bij een bezoek op 8 dec. waren deze plassen dichtgevroren en was dus niets aanwezig. Op 19 dec. waren 1.500 *kuifeenden* en 7.000 *tafeleenden* aanwezig. Op 21 dec. zelfs 2.000 *kuifeenden* en 8.500 *tafeleenden*. Hierna viel al vrij snel de vorst in en omstreeks 25 dec. waren de plassen weer dichtgevroren. Waarschijnlijk zijn voor de naderende vorst grote aantallen uit het noorden naar ons land gekomen. Het zou interessant zijn, als we dergelijke waarnemingen eens met die uit andere landen konden vergelijken, hetgeen in verband met de tellingen die de laatste jaren in Europa georganiseerd worden toch wel mogelijk moet zijn. Het aantalsverloop en de soortverhouding wordt door bijgaande grafiekjes voor twee winters nog eens geïllustreerd.

Wat de soortverhouding betreft zien we, dat deze in de winter 1959-'60 vrij constant was. Alleen aan het einde van het seizoen (eind febr.-begin maart) kwamen er relatief meer *tafeleenden*. Dit laatste verschijnsel komt vrijwel ieder jaar voor. Misschien zou dit z'n oorzaak kunnen vinden in een verschil in de terugtrek van deze twee soorten; iets waarover mij overigens niets bekend is. In de winter 1962-'63 is het aantalsverloop nogal onregelmatig geweest. Maar ook de soortverhouding was aan grote schommelingen onderhevig. In een dergelijke strenge winter zijn echter zoveel onbekende factoren werkzaam dat wij hier niet op in kunnen gaan. Alle gegevens vanaf 1957 zijn in twee tabellen samengevat. Hierbij zijn steeds de aantallen genomen voor de 1e en de 2e helft van iedere maand. Wanneer hierbinnen meer dan één telling werd verricht, hetgeen nogal eens voorkomt, is steeds het maximum aantal aangehouden. Hieruit vloeit voort, dat niet altijd

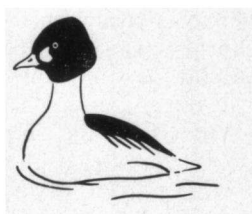
twee aantallen uit beide tabellen voor soortverhouding vergeleken kunnen worden.

Toppereend. In de Crobse Waard zijn slechts enkele waarnemingen van deze — in het grote rivierengebied toch wel vrij zeldzame vogel — gedaan.

Witoogeend. Een enkele waarneming van de voorjaars- en najaarstrek. Waarschijnlijk komt deze soort meer voor, maar wordt dan tussen de *kuiфеenden* niet opgemerkt. In ieder geval betreft het altijd enkelingen of zeer kleine aantallen o.a. 16-10-'60 1 ex.

BRILDUIKER

Tekening Jan Veen

Brilduiker. De *brilduiker* is een regelmatige bezoeker van de plassen 1,2 en 3, waar hij zich meestal tussen de *kuiф*- en *tafeleenden* ophoudt. Het blijven echter steeds enkelingen of kleine troepjes.

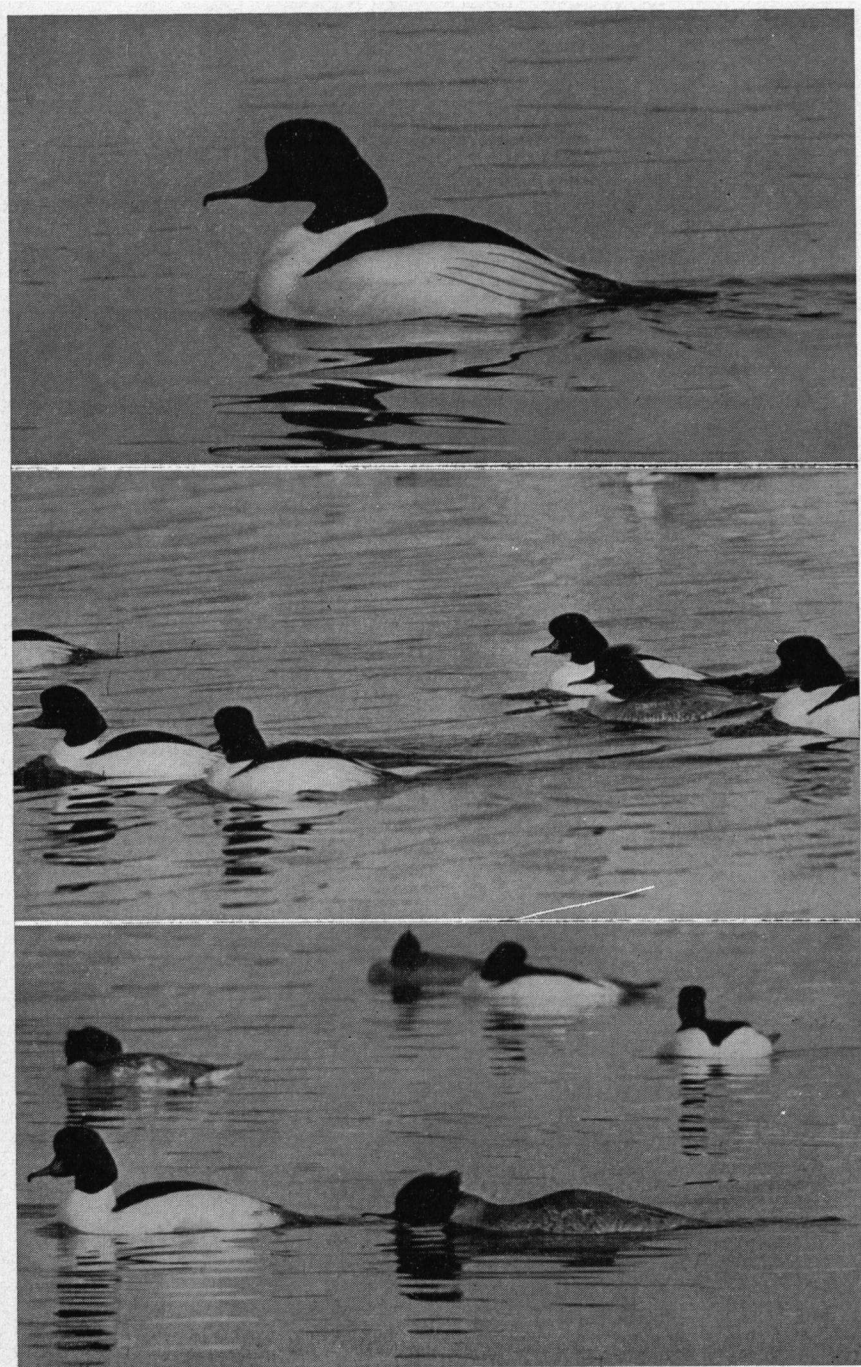
21-2-'60 9 ex. 2-12-'62 9 ex., 21-12-'62 8 ex., 17-3-'63 5 ex.

Ijseend. Slecht één waarneming bekend van 1 ex. op 25-2-'62 op plas 1.

Grote Zaaqbek. De *grote zager* is een talrijke bezoeker van de plassen gedurende de winter en het voorjaar. De eerste vogels verschijnen eind nov. en hun aantal neemt dan snel toe tot een maximum van ± 200 in jan. en febr. Hoewel er gedurende de winter meestal

Kuiфеend	okt.		nov.		dec.		jan.		febr.		mrt	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1957-'58					900		1400					
1959-'60			800	1650	1350	3500	± 3000	2500	4800	2000	1300	
1960-'61		120			800							
1961-'62												500
1962-'63	146	350		1600	1100	2000	ijs	ijs	ijs	ijs	ijs	250

Tafeleend	okt.		nov.		dec.		jan.		febr.		mrt	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1957-'58					1000		400					
1959-'60			400	1000	400	1000	± 1000	1500	2200	3325	1060	
1960-'61		60			500							
1961-'62												2000
1962-'63	61	175		4000	1200	8500	ijs	ijs	ijs	ijs	ijs	350

GROTE ZAAGBEKKEN. Boven: volwassen mannetje; midden: volwassen mannetje en één wijfje (uiterst rechts, let op de karakteristieke scherpe afscheiding van de donkere kop); onder: wijfje (rechts) jaagt volwassen mannetje.

(Foto's C. Scholtz)

Grote Zaagbek	nov.		dec.		jan.		febr.		mrt.	
	I	II	I	II	I	II	I	I	I	II
1959-'60		2	3	30	20	200	150	205	50	
1960-'61			30		60					
1961-'62									30	10
1962-'63		8	2	66	ijs	ijs	ijs	ijs	ijs	15

vele tientallen aanwezig zijn, wisselt het aantal toch vrij sterk. Waarschijnlijk komt dit doordat er nogal eens verplaatsing tussen de plassen en de Waal optreedt. Vooral bij verstoring verdwijnen deze vogels meestal eerder naar de Waal dan de andere soorten. Verreweg de belangrijkste gedeelten voor de zagers vormen de plassen 1, 2, 3 en 4, waar ze ongetwijfeld ook een belangrijk fourageerterrein vinden.

In bijgaande tabel zijn weer alle beschikbare gegevens voor de eerste en tweede helft van iedere maand te vinden. Wederom zijn de maxima aangehouden.

Nonnetje. Komt talrijk voor op de plassen 1, 2, 3, 4 en 6 van begin okt. tot eind maart. In okt. en nov. zien we meestal slechts enkelingen, maar reeds in dec. kunnen de aantallen tot honderden oplopen. Januari en februari zijn verreweg de beste maanden met maxima van ± 500 ex. b.v. 9-2-'60 ± 400 ex., 11-2-'60 ± 550 ex. Evenals voor de *grote zaagbek* blijkt dit gebied zowel een belangrijk rust- als fourageerterrein te zijn.

Ganzen en zwanen. In een „Overzicht van de waargenomen vogelsoorten in de jaren 1955 t/m 1960" van de heer Entrop, vermeldt deze alleen *kol-* en *rietgans*. Bij de *kolganzen* wordt gesproken van incidentele waarnemingen in de winter, terwijl voor de *rietgans* slechts één waarneming vermeld is, n.l. 15 ex. in 't voorjaar van 1957. Voor ganzen is het gebied ongetwijfeld ongeschikt; het beschikbare grasland is vrij klein en er treedt regelmatig verstoring op. Afgezien van de waarneming van *rietganzen* in 't voorjaar van '57, toen bij zeer hoog water de uiterwaard blank stond, heb ik zelf ook nooit andere dan waarnemingen van overvliegende troepen gedaan. Deze overvliegende troepen bestonden meestal uit *kolganzen*, die vooral 's winters de meest algemene gans in het gebied der grote rivieren is. Evenwel regelmatig, doch in mindere mate werden ook langstreckende *rietganzen* en *grauwe ganzen* gezien.

Nonnetje	nov.		dec.		jan.		febr.		mrt.	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1959-'60	6	6	6	270	200	300	550	200	50	
1961-'62									75	10
1962-'63			32	286	ijs	ijs	ijs	ijs	ijs	50

Voor zwanen blijkt het gebied al evenmin erg belangrijk te zijn; zelden werden grote aantallen genoteerd. Behalve enkele waarnemingen van waarschijnlijk halfwilde *knobbelzwanen*, worden wel regelmatig *kleine zwanen* gezien. Alle waarnemingen werden steeds op plas 1 gedaan.

11-11-'57 4 ex., 15-3-'58 6 ex., 19-1-'60 9 ex., 13-11-'60 20 ex., 29-1-'61 18 ex., 6-3-'62 22 ex., 23-2-'61 $\pm$ 50 ex., 8-3-'62 39 ex.

De waarneming van 23-1-'61 betreft een 50-tal individuen dat inviel uit een aantal van $\pm$ 150 die in de loop van een half uur in westelijke richting overtrok. Ze bleven slechts 10 minuten en vertrokken daarna ook in westelijke richting.

Broedvogels

Behalve belangrijk gebied voor pleisterend waterwild, is de Crobse-Waardpolder eveneens een prachtig broedgebied voor vele moerasvogels. Van de 122 waargenomen soorten zijn er 57 broedvogel. Het meest interessant zijn in dit opzicht de verwilderde grienden en rietvelden tussen 5, 6 en 7. Jaarlijks broeden daar 2 paartjes *roerdompen*, 1 *bruine kiekendief* (de laatste jaren is hij als broedvogel evenwel niet meer gesignaleerd), terwijl een *zwarte sternkolonie* van 10-20 nesten reeds jarenlang in een van de plasjes is gevestigd.

In 1956 en '57 heeft de *blauwe reiger* in een kolonie van een tiental paren in de verwilderde grienden gebroed. Helaas werden de vogels in de daaropvolgende jaren steeds verstoord en het broeden is nadien niet meer vastgesteld. In het voorjaar 1963 waren zelfs helemaal geen individuen in de kolonie meer aanwezig. Ook de *purperreiger* is een heel voorjaar lang in enkele paren gezien. Hoewel het broeden nooit werd vastgesteld, is het geenszins denkbeeldig, dat er een kleine kolonie is geweest. In ieder geval is een uitstekend biotoop voor deze vogels aanwezig. Verder zijn nog enkele nazomerwaarnemingen van deze soort gedaan.

Vrij algemeen is ook de *waterral*, waarvan er elk jaar enkele paartjes broeden. Wat de zangvogelstand betreft kunnen als algemene broedvogels de volgende soorten genoemd worden: *rietzanger*, *grasmus*, *grote karekiet*, *fitis*, *tijftjaf*, *grauwe vliegenvanger*, *kleine karekiet*, *bosrietzanger*, *spotvogel*, *tuinfluiter* en *rietgors*. De *wielewaal* en de *sprinkhaanrietzanger* broeden jaarlijks in enkele paren. Van soorten zoals *blauwborst* en *woudaapje* is het broeden niet met zekerheid bekend, maar er werden wel voorjaars- en of zomerwaarnemingen gedaan terwijl een geschikt biotoop aanwezig is.

Bescherming

Steeds heeft er in dit gebied een vrij grote rust geheerst. Relatief wordt er op waterwild weinig gejaagd en vooral de laatste jaren zijn de werkzaamheden van de steenfabriek nogal aan de rand (bij plas 8) geconcentreerd. Ook hierdoor treedt dus weinig of geen verstoring op.

Aangezien echter dit soort gebieden nogal eens van ontzanding, ont-

kleüing e.d. te lijden hebben, wil ik hierbij nogmaals de aandacht vestigen op het grote belang van dit terrein bij Haaften als broedplaats voor moerasvogels en als pleisterplaats voor waterwild. Helaas weten wij nog bijzonder weinig van de wijze waarop het waterwild gebruik maakt van deze gebieden. Worden ze uitsluitend gebruikt als rustplaats of vormt het tevens een belangrijk fourageergebied? Het eerst lijkt in verband met de verregaande vervuiling der grote rivieren onaannemelijk. Hoewel overdag vrijwel steeds een gedeelte der eenden fourageert, blijft dit toch een klein percentage. Tegen de avond echter wordt vaak een duidelijke toename van het aantal fouragerende individuen geconstateerd. Hierbij verspreiden de vogels zich meestal over de gehele plas. 's Nachts echter is hier nog nooit waargenomen. In welke mate de vogels dan actief zijn is ons dus niet bekend. Afgelopen winter echter constateerde ik bij twee nachtelijke bezoeken resp. aan de Waal bij Brakel en de Kil van Hurwenen (insteekhaven), dat grote troepen *kuif-* en *tafeleenden* voor vrijwel 100 % zeer intensief aan het fourageren waren. Dit in tegenstelling tot overdag, toen dezelfde troepen alleen rustend werden waargenomen. Deze twee waarnemingen wijzen wel sterk in de richting, dat *kuif-* en *tafeleenden* in de meeste gevallen 's nachts voedsel zoeken en het zou dan ook belangrijk zijn, als dit soort problemen in de toekomst eens grondig onderzocht werden. Ongetwijfeld is de Crobse-Waard het beste duikeendengebied langs de Waal en het is dan ook van groot belang, dat het als zodanig behouden blijft.

- *Het adres van de schrijver luidt: Jan Veen, Leerdamseweg 27, Asperen/Z.H.*

WUFJE TOPPEREEND

Foto C. Scholtz

